УДК 021.2:004.9
ББК 78.347.61 + 78.657

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ЕЛЕКТРОННОГО СЕРЕДОВИЩА

Будецька О. О.

Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Анотація. *У статті виділені підходи до розуміння змісту категорії «імперативи розвитку бібліотеки». Визначаються основні імперативи діяльності бібліотек університету, аргументується їх важливість в умовах формування освітнього електронного середовища.*

Ключові слова: *імператив, електронне освітнє середовище, електронні бібліотеки, електронна бібліографія.*

Пусть все погибнет, останутся только библиотеки –
и тогда сохранится жизнь и сохранится культура
Дмитрий Лихачев

З кінця XX століття цивілізаційний розвиток відмічений подіями, що істотно трансформували сучасну соціокультурну реальність, – людство ввійшло в еру інформаційного суспільства. Це пояснюється впровадженням в усі сфери діяльності комп'ютерних технологій, формуванням електронних інформаційних мереж, активним поповненням і використанням небачених раніше можливостей електронного світового середовища.

Розвиток сучасної вищої освіти, який не можливий без урахування загальносвітових тенденцій до формування інформаційного суспільства, потребує нових системо організуючих підходів і до розвитку електронного освітнього середовища. Цілком очевидно, що в умовах глобалізації людський мегасоціум відчуває нагальну потребу в подоланні герметичності, закритості традиційної освіти і формування принципово інших стандартів і

принципів освітньої діяльності, побудованих на всеосяжному доступі до інформаційних світових ресурсів.

Модернізація української освітньої галузі і насамперед реформування вищої освіти як пріоритети розвитку висувають процеси інформатизації, створення електронного освітнього, наукового середовища.

Безумовно, що головним інформаційним центром будь-якого навчального закладу виступає бібліотека і саме бібліотека і стає провідником у електронному інформаційному середовищі.

Про важливість визначення місця, ролі, значення вузівських бібліотек у сучасних умовах інформаційного розвитку свідчать численні професійні дискусії на сторінках вітчизняних і зарубіжних видань з проблем інформатизації бібліотек, формування їх електронних аналогів (електронних бібліотек), створення власних електронних продуктів та їх презентації в інтернет-просторі тощо [4; 5].

Як видно з назви публікації, ми акцентуємо увагу не тільки і не стільки на проблемах формування електронного освітнього середовища, скільки на тих напрямах або елементах діяльності бібліотек, які сьогодні можна визначити як обов’язкові, без яких неможливий подальший розвиток, тобто так звані імперативи бібліотечного розвитку в електронно-комп’ютерну епоху.

Перш за все звернемося до визначення терміна «імператив» і його використання у сучасній діловій мові. Зокрема, Новий тлумачний словник української мови визначає його як «беззастережна, категорична вимога; веління, наказ» [10, с. 185]. Наведене дозволяє під імперативами сучасної бібліотеки вищого навчального закладу у напрямі розвитку електронного освітнього середовища розуміти категоричні, безумовні, непорушні вимоги, що є абсолютно обов’язковими для подальшого прогресу. Беззастережне виконання цих вимог продиктоване сьогодні об'єктивними законами і протиріччями у сфері інформаційного забезпечення освітньої сфери, а їх невиконання перешкоджає становленню національної галузі

відповідно до світових цивілізаційних стандартів. Значення імперативів полягає в тому, що правильно усвідомлені і правильно виражені, вони точно вказують на те, які саме протиріччя підлягають першочерговому подоланню. По суті, імперативи завжди містять у собі раціональне зерно необхідної суспільству стратегії прогресу, з головними цільовими орієнтирами і опорними пунктами.

Більш детально зупинимося на деяких з імперативів розвитку сучасної вузівської бібліотеки:

1. Формування внутрішньовузівського електронного середовища. Цей імператив включає:

– *створення умов для максимально повного доступу* професорсько-викладацького складу, науковців і студентів до загальносвітової інформаційної мережі і отримання з неї потрібної інформації, а також забезпечення безперешкодного користування внутрішніми інформаційними мережами;

– *забезпечення доставки інформації до її споживачів* за допомогою різних телекомунікаційних технологій;

– *інформаційне забезпечення бібліотечними ресурсами* вузівських освітніх та наукових програм;

– *участь у організації та проведенні внутрішньовузівської експертизи* – фахової оцінки якості електронних освітніх ресурсів, у т.ч. як тих, що розробляються (або заплановані до розробки) власними силами, так і тих, що придбані на зовнішньому ринку. Безумовно, що виконання цієї роботи повинно відбуватися у повній взаємодії з кафедрами та іншими підрозділами. При цьому фахівці кафедр оцінюють ресурс із позицій повноти представленої інформації, доступності її викладення, наукової обґрунтованості представленої інформації, а бібліотека повинна здійснювати оцінку наявності такого чи подібного продукту на інформаційному ринку, його вартості, узгодженості технологічних процесів її представлення в електронному полі університету тощо.

– *участь у стратегічному визначенні тенденцій* розвитку електронного освітнього середовища університету. Основа розробки стратегії – це прогноз, тобто система аргументованих уявлень про напрями розвитку і майбутній стан як власне університету (аналізується сукупність економічних, технологічних, соціальних та інших процесів, що відбуваються), так і про національні та світові тенденції розвитку освіти, наприклад, розширення дистанційних форм навчання. Такий підхід дозволяє виявити ключові проблеми, які слід вирішити, визначити пріоритетність напрямів розвитку електронних засобів, а також передбачити умови і шляхи, при яких розвиток електронного середовища принесе найбільшу користь для організації навчального, наукового, виховного процесів. Головним чинником, який, на нашу думку, повинен бути закладений при стратегічному плануванні у галузі створення електронного середовища вузу, є все ж не технології, а зміст і мета освіти, яку надає вищий заклад.

2. Створення і поступове формування системи електронних бібліотек. На думку провідних фахівців з інформаційної сфери [1; 4], електронні бібліотеки (ЕБ) – найбільш спірний і частіше за інших обговорюваний елемент інформаційних технологій, що увійшли у життя з кінця XX ст.

Перш за все, зараз відсутнє чітке розуміння того, що таке електронна бібліотека, які інформаційні системи слід відносити до даного класу, які вимоги і критерії оцінок, що ставляться до них. Необхідність тлумачення поняття «електронна бібліотека» зумовлена декількома причинами: відсутністю обґрунтованого і загальноприйнятого визначення, широким вживанням цього поняття в науковій, технічній і популярній літературі, неоднозначне і часто суперечливе визначення цього поняття різними науковцями і практиками у галузі інформаційних технологій.

Вікіпедія визначає електронну бібліотеку як впорядковану колекцію різнорідних електронних документів, забезпечених засобами навігації і

пошуку. Отже, ЕБ може бути веб-сайтом, де поступово накопичуються різні тексти і медіа-файли, кожен з яких є самодостатнім і у будь-який момент може бути отриманий читачем [13].

У більшості наукових джерел ЕБ сьогодні визначається як інформаційна система, що дозволяє надійно зберігати і ефективно використовувати будь-які колекції електронних документів (текстових, образотворчих, звукових, відео та ін.), локалізованих у самій системі, а також доступних їй через телекомунікаційні мережі. Ведуться наукові дослідження і розробки, здійснюються спроби їх класифікації, обговорюється ступінь їх відкритості для широкого мережевого доступу користувачів. Спектр учасників цих робіт досить широкий: від окремих ентузіастів до об'єднань університетів, дослідницьких центрів і крупних фірм. У багатьох країнах були відкриті відповідні національні програми (США, Німеччина, Японія і ін.), бюджети кожної з яких коливаються від десятків до сотень млн. дол. [2, с. 158].

У своїй доповіді на конференції «Інформаційні технології в освіті» К.В. Вігурський звернув увагу на те, що в наш час неухильно зростає кількість систем від гранично простих до вельми складних, в назві яких присутня згадане словосполучення. Висока популярність використання терміна «ЕБ» пояснюється не лише і не стільки певними модними тенденціями, скільки спробою охарактеризувати новий феномен – виникнення принципово нового класу систем, покликаних акумулювати і поширювати інформацію в електронній формі. А великий інтерес до самих систем даного класу пояснюється актуальними потребами суспільства і наявними можливостями.

У зв'язку з цим науковцями здійснюються спроби сформулювати основні цілі, що стоять перед електронними бібліотеками. Визнані фахівці у галузі інформаційних технологій – О. Б. Антопольський [1], К. В. Вігурський [2], Є. О. Горний [2], О. І. Земсков [5], Я. Л. Шрайберг [5; 12] та ін. звертають увагу на те, що важливим параметром оцінки будь-якої ЕБ виступає якість

представлення інформації. При цьому фахівці підкреслюють, що в цілому ця картина має невтішний вигляд. Значна кількість ЕБ містить не до кінця розпізнані тексти зі значною кількістю помилок, багато текстів спотворено, відсутні описи відтворених видань тощо.

Важливим показником, навколо якого точаться дискусії, є й розмір інформаційного фонду. На думку більшості вчених, і з цим важко не погодитися, навряд чи до класу ЕБ слід відносити ресурси, яку б назву вони не носили, що містять два – чотири документи, а таких «електронних бібліотек» нараховується сотні.

Не можна не звернути увагу й на такий показник, як якість обслуговування в ЕБ, що значною мірою залежить від їх функціональних можливостей. Багато ЕБ не мають системи навігації, що, у свою чергу, не дає можливості навіть дослідити, що міститься в цих бібліотеках. Далеко не завжди є навіть елементарні покажчики авторів і творів. І таких недоліків дуже багато.

Однак окреслені проблеми ЕБ не вичерпуються визначенням поняття «електронна бібліотека». Науковці порушують коло питань, які на сьогодні також є недостатньо визначеними. Це стосується розміщення метаданих, представлення і обробки інформації в розподілених ЕБ, типології і класифікації систем даного класу тощо. Надзвичайно актуальними залишаються і правові питання, пов'язані з формуванням і експлуатацією ЕБ.

Але всі ці складні проблеми тільки підтверджують факт того, що прийшло розуміння: ЕБ, як і Інтернет, суттєво розширюють спектр обслуговування для користувачів бібліотек і створюють передумови для нового, якісного перетворення бібліотек на громадські центри інформаційного суспільства.

Наведемо приклад із власної практики. У 2013 р. до уваги наукової громадськості представлено електронний ресурс «Бібліотека електронних копій раритетних видань із фонду рідкісних книг та рукописів наукової

бібліотеки університету», підготовлений Центром інформаційних технологій і відділом рідкісних видань наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Цей інформаційний ресурс з елементами (з повними або значними текстовими фрагментами) майже шести тисяч раритетних видань, програмно вирішеними навігаційними характеристиками (пошук за автором, назвою, роком та місцем видання) є унікальним науково-інформаційним продуктом на потребу юридичної науки і практики і може, на нашу думку, визначатися як ЕБ. Про це свідчить і те, що вже сьогодні створений електронний ресурс викликає значний інтерес наукової громадськості.

3. Створення власних електронних продуктів на допомогу освіті, науці, навчально-виховній діяльності. Розвиток електронної бібліографії. Якщо проаналізувати діяльність у цьому напрямі наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, то серед найбільш ефективних власно створених електронних ресурсів, що користуються значною увагою професорсько-викладацького складу і студентів, можна назвати Сайт бібліотеки, Електронний каталог, Електронний архів-репозитарій, Стандартизований електронний навчально-методичний комплекс, який містить підручники, посібники для самостійної роботи, програми дисциплін тощо.

На допомогу організації науково-дослідної роботи виставлено повнотекстові ресурси, що представляють інформацію для аспірантів та здобувачів наукового ступеня (паспорти спеціальностей, переліки тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права, нормативні документи з питань атестації наукових кадрів тощо). Тут можна знайти переліки наукових фахових видань України, міжнародних реферативно-бібліографічних науко-метричних баз даних та іншу інформацію.

Цілком підтримуємо думку сучасних фахівців з інформаційної сфери [8, с. 257], які розглядають електронне середовище як засіб формування комплексних бібліографічних ресурсів. Від себе додамо, що в умовах

інформатизації бібліотечної галузі, коли деякі традиційні процеси роботи закономірно відмирають, бібліографічна діяльність набуває нового значення і нових форм її здійснення.

Навряд чи можна надати кращу характеристику суспільної, навіть цивілізаційної цінності бібліографії, яку представив академік Д. С. Лихачев: «Бібліографія – дивна галузь діяльності: вона виховує абсолютну точність, ерудицію і ґрунтовність у всіх сенсах. Без неї не можуть розвиватися не лише літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство, історія, а й будь-яка інша наука. Це ґрунт, на якому зростає сучасна культура» [11].

Сьогодні бібліографія – це інформаційна інфраструктура, що забезпечує підготовку, розповсюдження та використання бібліографічної інформації і не важливо у якому вигляді (паперовому чи електронному) це здійснюється. Проте існують і більш сучасні тлумачення її змісту. Зокрема, О. О. Гречихін визначає бібліографію як специфічну галузь інформаційної діяльності, сутністю якої є інформаційне управління [3]. На нашу думку, саме таке визначення може передавати сутність задач у сфері інформаційного управління, створення електронних бібліографічних ресурсів та забезпечення доступу до них.

У зв’язку із зазначеним І. Г. Моргенштерн цілком слушно звертає увагу на те, що межі вдосконалення матеріально-технічного і програмного забезпечення бібліографічної діяльності в електронному середовищі, вочевидь, не існує. У той же час в електронній бібліографії відбувається перенесення центру розвитку на системне наповнення баз даних, а у сфері виробництва бібліографічних електронних ресурсів (БЕР) поступово формуються професійно організовані системи [9, с. 13].

Досвід бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого є тому підтвердженням. Тільки за останні роки для широкого загалу користувачів виставлені такі електронні бібліографічні покажчики, як «Фонди наукової бібліотеки НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». Періодичні видання, 1812–2012 рр. : каталог», «Vivat Lex!», 1999

– 2012 рр. : бібліографічний компендіум», «Гордон Володимир Михайлович, 1871–1926 : персональний бібліографічний покажчик», «НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого» в публікаціях : прес-кліпінг» та ін.

4. Здійснення структурної реорганізації бібліотек вищих навчальних закладів з урахуванням посилення інформаційно-технологічного блоку завдань. Цей імператив підтверджує необхідність розробки на державному рівні інноваційних підходів до структурно штатної регламентації бібліотек університетів. Першочерговою потребою є посилення бібліотек за рахунок фахівців у галузі інформаційних технологій.

Зокрема, не можна не звернути увагу на зростання ролі у сучасному інформаційному світі бібліографічних «лоцманів», тобто фахівців, які надають допомогу при здійсненні інформаційного пошуку. Підтвердженням цього може слугувати тестування Електронних каталогів (ЕК) ряду великих бібліотек, здійснене М. Є. Каленовим. Дослідник провів тестування їх пошукових характеристик і зробив висновок, що жоден з цих ЕК не розрахований на рядового користувача [6, с. 554]. Автор наголошує на тому, що невипадково сьогодні в бібліотеках з'являються посади бібліографів з Інтернету. Від себе додамо, що з кожним роком вимоги до професійного рівня працівників бібліотек зростають як мало в якій іншій галузі. Сучасні бібліотекарі стають «багатоверстатниками», оскільки оволодівають не тільки пошуковими навичками, а й елементами програмування, поглибленим вивченням правових наук (для надання допомоги науковцям з наукової класифікації результатів їх наукових досліджень). Необхідністю сьогодення є й додаткове оволодіння основними мовами спілкування у світових інформаційних мережах та ін.

Безумовно, що вирішити наведені проблеми власними силами будь-якого університету практично неможливо. У зв’язку з цим великого значення набувають такі напрями управління бібліотечною галуззю, як переоцінка і наукове обґрунтування змін у підготовці фахівців з інформаційної сфери.

Звісно, ми зупинилися тільки на окремих імперативах розвитку бібліотеки в умовах формування електронного середовища університету. Ця тема є важливою, а тому й потребує значної уваги з боку бібліотечної спільноти.

Список використаної літератури

1. Антопольский А. Б. Концепция электронных библиотек / А. Б. Антопольский, К. В. Вигурский // Электронные библиотеки. - 1999. - Т. 2, вып. 2. - С. 22.
2. Вигурский К. В. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы / К. В. Вигурский, Е. А. Горный // Интернет и российское общество / под ред. И. Семенова. – М., 2002. – С. 158–188.
3. Гречихин А. А. Общая библиография : учеб. / А. А. Гречихин. - М. : МГУП, 2000. - 588 с.
4. Жданов В. С. К концепции и информатизации образования / В. С. Жданов. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 298с.
5. Земсков А. И. Электронные библиотеки : учеб. для вузов / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг. - М. : Либерея, 2003. – 352 с.
6. Каленов М. Е. Электронные каталоги библиотек с точки зрения пользователя / Н. Е. Каленов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : 9-я Междунар. конф. «Крым–2002». - М., 2002. – Т. 2. – С. 553–555.
7. Лихачев Д. Без тумана ложных обобщений: вместо предисловия / Д. Лихачев // Русские утопии / сост. В. Е. Багно. – СПб., 1995.– С. 9–20.
8. Лобузіна К. Електронне середовище як засіб формування комплексних бібліографічних ресурсів Національної бібліотеки / К. Лобузіна // Вісник Львівського університету. Серія книгознавства, бібліотекознавства та інформаційних технологій. - 2012. - Вип. 7. - С. 254–264.
9. Моргенштерн И. Г. Электронная библиография / И. Г. Моргенштерн // Библиография. – 2003. – № 5. – С. 13–22.
10. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – Т. 2 : Ж – ОБД. - К. : АКОНІТ, 2000. – 911 с.
11. Цитаты из работ Д. С. Лихачева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.child-library.ru/resources-LIHACHEV-zitati.html (дата обращения: 17.02.2014). – Загл. с экрана.

12. Шрайберг Я. Л. Основные положения и принципы разработки автоматизированных библиотечно-информационных систем и сетей: главные тенденции окружения, основные положения и предпосылки, базовые принципы : учеб.-практ. пособие / Я. Л. Шрайберг. – 2-е изд., испр. и доп. - М. : Либерия, 2001. - 104 с.

13. Электронная среда в образовании: движение в будущее : материалы Междунар. заоч. науч.-практ. конф. (Нижний Новгород, 17 марта 2013 г.). – Н. Новгород : Центр науч. инвестиций, 2013. – 288 с.

***Аннотация**. В статье выделены подходы к пониманию сущности категории «императивы развития библиотеки». Определяются основные императивы деятельности библиотеки университета, аргументируется их важность в условиях формирования образовательной электронной среды. Акцентируется внимание на теоретическом определении значений «электронная библиотека», «электронная библиография».*

***Ключевые слова**: императив, электронная образовательная среда, электронные библиотеки, электронная библиография, доступ к информации.*

***Annotation**. The article highlights the approaches to understanding the nature of the category of «the imperatives of development libraries». Determined the basic imperatives of the university library argued their importance in the emerging educational electronic environment. Focuses on the theoretical determination of the values of «imperative», «electronic library», «electronic bibliography».*

***Key words**: imperative, electronic learning environment, electronic libraries, electronic bibliography, access to information.*